O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI TO‘LOVLAR OMMALASHUVINING KICHIK BIZNES FAOLIYATIGA TA’SIRI: 2020–2025-YILLAR TAHLILI

Kamolov Elyorbek Jamoldin o‘g‘li
University of Business and Science
Iqtisodiyot yo’nalishi IQ-23-45 guruh talabasi
kamolove@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada 2020–2025-yillarda O‘zbekistonda raqamli to‘lov tizimlarining rivojlanishi hamda ularning kichik biznes subyektlari faoliyatiga ta’siri tahlil qilinadi. Bank kartalari, mobil ilovalar, QR-kod va boshqa elektron to‘lov vositalarining ommalashuvi natijasida tadbirkorlik subyektlarida hisob-kitoblarning tezlashishi, savdo aylanmasining oshishi, moliyaviy operatsiyalar shaffofligining kuchayishi va mijozlarga xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarining kengayishi yoritiladi. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Milliy statistika qo‘mitasining rasmiy ma’lumotlaridan foydalanib, raqamli to‘lovlar rivojlanishining asosiy tendensiyalari qiyosiy va dinamik jihatdan o‘rganiladi. Shuningdek, internet infratuzilmasi, kiberxavfsizlik, raqamli savodxonlik, tranzaksiya xarajatlari hamda hududlar o‘rtasidagi tafovutlar kabi mavjud muammolar ko‘rib chiqiladi. Maqola yakunida raqamli to‘lovlardan foydalanishni kengaytirish va ularning kichik biznes samaradorligiga ta’sirini kuchaytirish bo‘yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamli to‘lovlar, kichik biznes, tadbirkorlik, naqd pulsiz hisob-kitoblar, mobil to‘lovlar, QR-kod, bank kartalari, moliyaviy shaffoflik, savdo aylanmasi, raqamli savodxonlik, kiberxavfsizlik, yashirin iqtisodiyot.

Kirish.

Raqamli to‘lovlar deganda bank kartalari, mobil ilovalar, elektron hamyonlar, QR-kod, NFC va internet-banking vositasida amalga oshiriladigan naqdsiz hisob-kitoblar tushuniladi. Bunday to‘lovlarda pul mablag‘larining harakati elektron tizimda qayd etiladi va operatsiya to‘g‘risidagi ma’lumot to‘lovchi, mablag‘ni qabul qiluvchi hamda moliyaviy xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotning axborot tizimlarida shakllanadi. O‘zbekistonda mazkur munosabatlarning huquqiy asoslari 2019-yil 1-noyabrda qabul qilingan “To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-578-sonli Qonun bilan belgilangan. Qonunda to‘lov tizimlari operatorlari, to‘lov tashkilotlari, elektron pullar, to‘lov xizmatlari hamda ularning xavfsizligini ta’minlashga doir asosiy normalar mustahkamlangan.[1]

Raqamli to‘lov infratuzilmasini rivojlantirish mamlakatda amalga oshirilayotgan umumiy raqamlashtirish siyosatining tarkibiy qismi hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasida raqamli infratuzilmani kengaytirish, iqtisodiyot tarmoqlariga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish va elektron xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan.[2] Bu kichik biznes subyektlarining an’anaviy naqd pulga asoslangan faoliyatdan elektron hisob-kitoblar, masofaviy bank xizmatlari va elektron tijoratga bosqichma-bosqich o‘tishi uchun institutsional sharoit yaratdi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi.

Raqamli to‘lovlarning iqtisodiy ahamiyati faqat hisob-kitob shaklining o‘zgarishi bilan cheklanmaydi. Ular pul mablag‘larining aylanish tezligini oshiradi, hisob-kitob xarajatlarini

kamaytiradi, tadbirkorning mijozlar doirasini kengaytiradi hamda moliyaviy operatsiyalar to‘g‘risida muntazam ma’lumotlar shakllanishiga yordam beradi. Xalqaro hisob-kitoblar banki ekspertlari 101 ta mamlakat ma’lumotlari asosida olib borgan tadqiqotida raqamli to‘lovlardan foydalanish darajasining bir foiz bandga oshishi ikki yillik davrda aholi jon boshiga YAIM o‘sishining 0,10 foiz bandga ko‘tarilishi va norasmiy bandlik ulushining 0,06 foiz bandga pasayishi bilan bog‘liqligini aniqlagan.[3] Ushbu natija sababiy ta’sirni mutlaq isbotlamasa-da, raqamli to‘lovlar, moliyaviy inklyuzivlik va iqtisodiy faollik o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda 2020–2025-yillar davomida bank kartalari va masofaviy to‘lov vositalaridan foydalanish ko‘lami sezilarli darajada kengaydi. Markaziy bank ma’lumotlariga ko‘ra, muomaladagi bank kartalari soni 2021-yildagi 27,1 million donadan 2024-yilda qariyb 62 million donaga yetgan. 2024-yilda 426 mingta to‘lov terminali orqali qabul qilingan to‘lovlar hajmi 326,7 trillion so‘mni tashkil etgan. Shu yil yakunida masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchi mijozlar soni 52,9 millionga yetib, ularning 1,5 millionini tadbirkorlik subyektlari tashkil qilgan. Jismoniy shaxslarning bank mobil ilovalari orqali amalga oshirgan operatsiyalari hajmi esa 396,7 trillion so‘mga teng bo‘lgan.[4]

2025-yilda ham mazkur o‘sish davom etib, muomaladagi bank kartalari soni 68,2 million donaga yetgan. “QR-online” tizimida tadbirkorlik subyektlariga taqdim etilgan QR-kodlar soni qariyb 139 mingtani, tizim orqali amalga oshirilgan operatsiyalar hajmi esa 1,2 trillion so‘mni tashkil qilgan.[5] Taqqoslash uchun, 2024-yilda QR-kod orqali amalga oshirilgan to‘lovlar hajmi 441,8 milliard so‘m edi. Demak, bir yil ichida ushbu ko‘rsatkich qariyb 2,7 baravar oshgan.

Natija va nazariya.

Markaziy bankning naqd pul muomalasi bo‘yicha sharhida 2025-yilda banklarga kelib tushgan umumiy pul tushumlari, ya’ni naqd pul va terminal tushumlari 1 075 trillion so‘mni tashkil etib, 2024-yilga nisbatan 28 foizga oshgani qayd etilgan. Umumiy tushumlarda terminal va mobil ilovalar orqali qabul qilingan mablag‘lar ulushi 2024-yildagi 40 foizdan 2025-yilda 43 foizga ko‘tarilgan. Savdo va xizmatlar sohasida esa ushbu ko‘rsatkich 44 foizdan 48 foizga yetgan.[6] Bu har ikki so‘mdan qariyb bir so‘mi terminal yoki mobil ilova orqali qabul qilinayotganini anglatadi.

Raqamli to‘lovlar va kichik biznes ko‘rsatkichlarining o‘zgarishini quyidagi jadval orqali ko‘rish mumkin:

T/r	Ko‘rsatkich	2021-yil	2024-yil	2025-yil	O‘zgarish
1	Muomaladagi bank kartalari	27,1 mln	62,0 mln	68,2 mln	2021-yilga nisbatan +151,6 %
2	“QR-online” to‘lovlari hajmi	—	441,8 mlrd so‘m	1,2 trln so‘m	Qariyb 2,7 baravar
3	Terminal va mobil tushumlar ulushi	—	40 %	43 %	+3 foiz band
4	Savdo va xizmatlardagi terminal tushumlari	—	44 %	48 %	+4 foiz band

5	Kichik biznesda yaratilgan qo‘shilgan qiymat	455,7 trln so‘m	789,5 trln so‘m	923,5 trln so‘m	Nominal +102,7 %
6	Kichik biznes chakana savdo aylanmasi	186,8 trln so‘m	345,4 trln so‘m	400,5 trln so‘m	Nominal +114,4 %
7	Kichik biznes xizmatlari hajmi	231,5 trln so‘m	477,9 trln so‘m	595,1 trln so‘m	Nominal +157,1 %
8	Ko‘rsatkich	2021-yil	2024-yil	2025-yil	O‘zgarish

2025-yilda kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan 923,5 trillion so‘mlik qo‘shilgan qiymat yaratilgan va ularning YAIMdagi ulushi 52,2 foizni tashkil etgan. Kichik biznesning chakana savdo aylanmasi 400,5 trillion so‘mga yetib, mamlakatdagi jami chakana savdoning 83 foizini egallagan. Kichik tadbirkorlik subyektlari ko‘rsatgan xizmatlar hajmi esa 595,1 trillion so‘m yoki jami xizmatlar hajmining 56,7 foiziga teng bo‘lgan.[7] Aynan chakana savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarida ko‘p sonli, ammo qiymati nisbatan kichik bo‘lgan operatsiyalar amalga oshirilishi sababli raqamli to‘lovlarning ommalashuvi kichik biznes faoliyatiga bevosita aloqador hisoblanadi.

Birinchidan, raqamli to‘lovlar tadbirkorning hisob-kitoblarga sarflaydigan vaqtini qisqartiradi. Naqd pulni sanash, saqlash, inkassatsiya qilish va bankka topshirish qo‘shimcha vaqt hamda xarajat talab qiladi. Mobil ilova, terminal yoki QR-kod orqali qabul qilingan mablag‘ esa tadbirkorning bank hisobvarag‘ida elektron shaklda aks etadi. Natijada tushum va xarajatlarni kuzatish, yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitob qilish hamda soliq majburiyatlarini bajarish osonlashadi. Ayniqsa, aylanma mablag‘i cheklangan kichik biznes uchun to‘lovning tez qabul qilinishi pul oqimini barqaror boshqarishga yordam beradi.

Ikkinchidan, elektron operatsiyalar tadbirkorning moliyaviy tarixini shakllantiradi. Bank hisobvarag‘iga muntazam tushumlarning kelib turishi korxonaning aylanmasi va to‘lov qobiliyatini baholash imkoniyatini kengaytiradi. Nazariy jihatdan, bunday ma’lumotlar kredit tashkilotlari uchun axborot yetishmovchiligini kamaytirib, kichik biznesning kredit, overdraft, faktoring va boshqa moliyaviy xizmatlardan foydalanishini osonlashtirishi mumkin. Biroq bu imkoniyatdan foydalanishda mijoz ma’lumotlarini himoya qilish, ularning roziligini olish va avtomatlashtirilgan baholash tizimlarining xolisligini ta’minlash muhimdir.

Uchinchidan, raqamli to‘lovlarning joriy qilinishi kichik biznesning savdo geografiyasini kengaytiradi. Tadbirkor faqat jismoniy savdo nuqtasiga kelgan xaridorlardan emas, balki ijtimoiy tarmoqlar, marketplace, internet-do‘kon va yetkazib berish xizmatlari orqali ham to‘lov qabul qilishi mumkin. Bu ayniqsa uy sharoitida mahsulot ishlab chiqaruvchi, hunarmand, o‘zini o‘zi band qilgan shaxs va xizmat ko‘rsatuvchi mikrofirmalar uchun muhimdir. Raqamli to‘lov imkoniyatining mavjudligi xaridor uchun qulaylik yaratib, sotuvchining mijozlar doirasini hududiy chegaralardan tashqariga olib chiqadi.

Mazkur jarayon uchun zarur bo‘lgan texnik baza ham kengayib bormoqda. Milliy statistika qo‘mitasining uy xo‘jaliklari kuzatuviga ko‘ra, internetdan foydalanuvchi aholi ulushi 2021-yildagi 76,6 foizdan 2025-yilning yanvar–avgust oylarida 94,2 foizga yetgan.[8] Biroq internetdan foydalanish ko‘rsatkichining yuqoriligi barcha hududlarda ulanish sifati, tezligi va narxi bir xil ekanini anglatmaydi. Shuning uchun raqamli to‘lovlarni rivojlantirishda chekka hududlardagi internet sifati, elektr ta’minoti, mobil qurilmalardan

foydalanish ko‘nikmasi va tadbirkorlarning raqamli savodxonligi ham hisobga olinishi lozim.

To‘rtinchidan, raqamli to‘lovlar moliyaviy operatsiyalar shaffofligini oshiradi. Elektron shaklda amalga oshirilgan savdo natijasida operatsiyaning sanasi, summasi va tomonlari haqida ma’lumot shakllanadi. Bu tushumlarni yashirish imkoniyatini kamaytirib, rasmiy iqtisodiy faoliyatni rag‘batlantirishi mumkin. Xalqaro valyuta jamg‘armasining 2025-yildagi tadqiqotida korxonalar faoliyatining raqamlashtirilishi soliq tushumlari va soliq intizomi bilan ijobiy bog‘liqligi, ayniqsa kichik va norasmiy korxonalar hamda xizmatlar sohasida mazkur bog‘liqlik kuchliroq ekani aniqlangan.[9]

O‘zbekistonda ham naqdsiz hisob-kitoblar yashirin iqtisodiyotni qisqartirish vositalaridan biri sifatida qaralmoqda. Prezidentning 2025-yil 10-dekabrdagi PF-246-sonli Farmonida 2030-yilgacha savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarida aholi tomonidan naqdsiz amalga oshiriladigan to‘lovlar ulushini 75 foizga yetkazish hamda YAIMga nisbatan kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushini 1,3 baravarga qisqartirish maqsadi belgilangan.[10] Shu bilan birga, raqamli to‘lovning o‘zi yashirin iqtisodiyotni avtomatik tarzda bartaraf etmaydi. Buning uchun elektron hisob-kitoblar onlayn nazorat-kassa mashinalari, elektron hisobvaraq-fakturalar, soliq ma’murchiligi va tadbirkorlikni rasmiylashtirishning sodda tartiblari bilan o‘zaro integratsiyalashishi kerak.

Raqamli to‘lovlar kengayishiga qaramay, naqd pul iqtisodiyotdagi ahamiyatini saqlab qolmoqda. 2025-yilda banklar orqali naqd pul aylanmasi 1 250 trillion so‘mni tashkil etib, 2024-yilga nisbatan 24 foizga oshgan. Bank kartalaridagi 279 trillion so‘m mablag‘ naqd shaklda yechib olingan.[6] Mazkur holat bank kartasiga mablag‘ tushishi uning albatta raqamli shaklda sarflanishini anglatmasligini ko‘rsatadi. Ayrim iste’molchilar va tadbirkorlar uchun naqd pulga bo‘lgan odat, internet yoki terminal faoliyatidagi uzilishlar, komissiya xarajatlari hamda elektron operatsiyalarga nisbatan ishonchsizlik saqlanib qolmoqda.

Kiberxavfsizlik ham raqamli to‘lovlarni rivojlantirishdagi asosiy masalalardan biridir. Markaziy bank ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda bank kartalari bilan bog‘liq firibgarliklar yuzasidan ko‘rilgan tezkor choralar natijasida 9,5 milliard so‘mlik mablag‘ bloklangan. Shu davrda huquqni muhofaza qiluvchi organlardan bank kartalari bilan bog‘liq firibgarlik holatlari bo‘yicha bank sirini tashkil etuvchi ma’lumotlarni olish yuzasidan 2 502 ta murojaat kelib tushgan.[4] Ushbu ko‘rsatkichlar tadbirkorlar va xaridorlarga ikki bosqichli autentifikatsiya, shubhali havolalardan himoyalanish, shaxsiy ma’lumotlarni oshkor qilmaslik va to‘lovlarni tasdiqlash tartiblari bo‘yicha muntazam tushuntirish berish zarurligini ko‘rsatadi.

Kichik biznes uchun to‘lov xizmatlarining narxi ham muhim omildir. 2026-yilda ishga tushirilayotgan Yagona milliy QR-kod — UzQR tizimida iste’molchi istalgan bank yoki to‘lov tashkiloti ilovasi orqali yagona QR-kodni skanerlab to‘lovni amalga oshirishi mumkin. Tizim bo‘yicha umumiy komissiya 0,65 foiz etib belgilangan.[10] Yagona QR-kod tadbirkorning bir nechta turli kodlarni joylashtirish ehtiyojini kamaytiradi. Biroq aylanmasi kichik yoki foyda marjasi past bo‘lgan savdo subyektlari uchun komissiya xarajatlari sezilarli bo‘lishi mumkin. Shu sababli kichik miqdordagi to‘lovlar uchun tabaqalashtirilgan tariflar, imtiyozli paketlar va komissiyaning yuqori chegarasini belgilash maqsadga muvofiq.

Tahlil natijalaridan kelib chiqib, kichik biznesda raqamli to‘lovlardan foydalanishni kengaytirish uchun QR-kod, onlayn kassa, hisob yuritish dasturi va bank hisobvarag‘ini yagona tizimda integratsiyalash zarur. Tijorat banklari tadbirkorning raqamli pul oqimlari asosida uning kreditga layoqatliligini baholovchi shaffof mahsulotlarni ko‘paytirishi lozim. Chekka hududlardagi tadbirkorlar uchun mobil bank xizmatlaridan foydalanish, elektron hisob-kitob yuritish va kiberxavfsizlik bo‘yicha qisqa amaliy o‘quv dasturlarini tashkil etish ham muhim ahamiyatga ega.

Keltirilgan statistik ma’lumotlar raqamli to‘lovlar va kichik biznes ko‘rsatkichlari bir davrda jadal o‘sganini ko‘rsatadi. Biroq chakana savdo va xizmatlar hajmidagi o‘sishni faqat raqamli to‘lovlar bilan izohlash ilmiy jihatdan to‘g‘ri bo‘lmaydi. Bunga inflyatsiya, aholi daromadlari, kreditlash, soliq islohotlari, ichki talab va yangi tadbirkorlik subyektlarining tashkil etilishi ham ta’sir ko‘rsatgan. Shu bois raqamli to‘lovlarning aniq ta’sirini baholashda hududlar yoki korxonalar kesimidagi ma’lumotlardan foydalanib, raqamli to‘lov qabul qiluvchi va qabul qilmaydigan kichik biznes subyektlarining savdo aylanmasi, xarajatlari va rentabelligini qiyosiy o‘rganish zarur.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda 2020–2025-yillarda raqamli to‘lov tizimlarining jadal rivojlanishi kichik biznes faoliyatida hisob-kitoblarni tezlashtirish, moliyaviy operatsiyalar shaffofligini oshirish va mijozlar doirasini kengaytirishga xizmat qildi. Bank kartalari, mobil ilovalar va QR-kod orqali to‘lovlarning ommalashishi tadbirkorlarga pul oqimini samarali boshqarish hamda masofadan savdo qilish imkonini bermoqda.

Shu bilan birga, naqd pulga bo‘lgan talab, tranzaksiya xarajatlari, kiberxavfsizlik va raqamli savodxonlik bilan bog‘liq muammolar saqlanib qolmoqda. Shu sababli kichik biznes uchun qulay tariflarni joriy etish, to‘lov tizimlarini hisob va soliq dasturlari bilan integratsiyalash hamda tadbirkorlarning raqamli ko‘nikmalarini oshirish zarur. Mazkur choralar raqamli to‘lovlarning kichik biznes samaradorligi va iqtisodiy faollikka ijobiy ta’sirini yanada kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 1-noyabrdagi O‘RQ-578-sonli “To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida”gi Qonuni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

3. Aguilar A., Frost J., Guerra R., Kamin S., Tombini A. Digital payments, informality and economic growth. BIS Working Papers No. 1196. Bank for International Settlements, 2024. – P. 1–5.

4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2024-yil uchun yillik hisobot. – Toshkent, 2025. – B. 126–132.

5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2025-yil uchun yillik hisobot. – Toshkent, 2026. “Milliy to‘lov tizimining rivojlanishi” bo‘limi.

6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Naqd pul muomalasi bo‘yicha sharh. – 2026-yil fevral. – B. 2–4.

7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik subyektlarining asosiy ko‘rsatkichlari: 2025-yil yanvar–dekabr. – Toshkent, 2026. – B. 3–5.

8. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston aholisining 94,2 foizi internetdan foydalanadi. – 29.09.2025.

9. Nose M. Leveraging Digital Technologies in Boosting Tax Collection. IMF Working Paper No. 2025/089. – Washington, 2025.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 10-dekabrdagi PF-246-sonli “Naqdsiz hisob-kitoblarni ommalashtirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni.